

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA ROLNIKÓW A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ ROLNICTWA

Halina Kałuża

Akademia Podlaska w Siedlcach

Abstrakt. Praca dotyczy świadomości ekologicznej rolników w świetle badań przeprowadzonych w 2007 roku w gminie Sarnaki. Świadomość ekologiczna ogólnie oznacza całość idei, wartości i opinii o środowisku przyrodniczym jako miejscu życia i pracy człowieka. Ocena poziomu wiedzy rolników na temat zrównoważonego rozwoju pozwala stwierdzić, że ciągle jest ona niewystarczająca. Z badań wynika, iż wśród rolników obserwuje się postawy wzajemnie sprzeczne. Zauważa się dużą świadomość ekologiczną, nawet jeśli ma ona wymiar tylko deklarowany, ale i brak wiedzy na temat zależności środowiska z rolnictwem. Wiedza rolników na temat *cross-compliance* nie jest na tyle duża, by mogli świadomie i odpowiedzialnie gospodarować, zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: ochrona środowiska, zrównoważony rozwój, świadomość ekologiczna, gospodarstwa rolne

WSTĘP

Od momentu zdefiniowania idei rozwoju zrównoważonego widać coraz większe zaangażowanie w formułowaniu i poszerzaniu zadań, przed którymi stoi ta inicjatywa. Idea rozwoju zrównoważonego miała wpłynąć na postawę ludzi w stosunku do poszanowania zasobów środowiska. W pierwotnym rozumieniu zrównoważony rozwój traktowano jako podtrzymujący, harmonijny w układach sektorowych i regionalnych.

Obecnie uznaje się, że środowisko naturalne ma służyć zaspokajaniu potrzeb współczesnych społeczeństw bez naruszania takich możliwości dla przyszłych pokoleń.

Rozwój zrównoważony polega na harmonijnym kojarzeniu celów produkcyjnych, ekonomicznych i ekologicznych. Koncepcja jest ściśle powiązana z działalnością czło-

wieka, a jednocześnie wymaga ona uwzględnienia uwarunkowań ekologicznych [Krawiec 2008].

Idea trwałego i zrównoważonego rozwoju znalazła również odzwierciedlenie w ustawodawstwie polskim. W Polsce obowiązuje następująca definicja: „Zrównoważony rozwój – to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń” [Prawo ochrony środowiska 2001].

Jednym z aktualnych zadań polityki rolnej UE jest optymalne połączenie efektywnego wykorzystania przestrzeni rolniczej przy jednoczesnym uwzględnieniu aspektów ochrony środowiska. Realizacja celów rolnictwa opartego na zasadach rozwoju zrównoważonego wymaga dużej świadomości ekologicznej rolników.

Jedną z istotnych zmian w unijnej polityce rolnej jest zasada *cross-compliance*, która jest różnie tłumaczona na język polski: jako zasada wzajemnej zgodności, zasada współzależności lub krzyżowej zgodności. Jest zbiorem przepisów dotyczących dobrej praktyki rolniczej, ochrony środowiska, dobrostanu i rejestracji zwierząt oraz bezpieczeństwa żywności [Biuletyn 2008, www.fapa.com.pl].

Realizacja celów rolnictwa zrównoważonego wymaga odpowiednio dużej świadomości ekologicznej całego społeczeństwa, ze szczególnym zwróceniem uwagi na zamierzenia samych rolników w kwestii ich odpowiedzialności za stan środowiska naturalnego. Celem badań było poznanie opinii i poglądów rolników na wybrane tematy związane z ochroną środowiska, jak również ich wiedzy na temat zasady wzajemnej zgodności, ponieważ spełnienie jej celów zależy od stanu świadomości ekologicznej producentów rolnych.

MATERIAŁ I METODA

Badania przeprowadzono w 2007 roku metodą wywiadu kierowanego, a głównym narzędziem badawczym był kwestionariusz. Badaniami objęto grupę 100 rolników z terenu gminy Sarnaki, położonej we wschodniej części województwa mazowieckiego. Północno-wschodnią część gminy znajduje się w granicach Parku Krajobrazowego „Podlaski Przełom Bugu”. Powierzchnia i otulina parku zajmuje łącznie niemal 80% obszaru gminy.

Założono warstwowo-losowy dobór ankietowanych rolników. Kryterium było prowadzenie gospodarstwa rodzinnego o powierzchni od 5 do 15 ha, a do drugiej – powyżej 15 ha. Kwestionariusz zawierał wiele pytań dotyczących wiedzy na temat środowiska przyrodniczego, sposobu gospodarowania, znajomości i rozumienia pojęcia „zrównoważony rozwój rolnictwa” oraz zasady wzajemnej zgodności. Na potrzeby opracowania wybrano tylko te, które pozwoliły poznać świadomość ekologiczną rolników i wiedzę o istotnych problemach ochrony środowiska przyrodniczego.

Ze względu na złożoność pojęcia świadomości ekologicznej przyjęto w badaniach następującą definicję: Świadomość ekologiczna jest zespołem informacji i przekonań na temat środowiska przyrodniczego oraz postrzeganiem związków między stanem i charakterem środowiska przyrodniczego a warunkami i jakością życia człowieka [Burger 1986].

WYNIKI

Zdecydowana większość, bo 75% respondentów charakteryzuje się wiekiem średnim (36-50 lat), 15% należy do grupy 18-35 lat, a tylko 10% przekroczyło 50 rok życia. Wykształceniem zawodowym legitymowało się 42% respondentów, średnim 33%, pozostali mieli wykształcenie podstawowe (23%). Spośród ankietowanych tylko dwie osoby zdobyły wykształcenie wyższe (rolnicze).

Obecnie priorytetem staje się upowszechnianie metod produkcji przyjaznych środowisku. Rolnictwo ekologiczne i zrównoważone przestało być postrzegane jako mało wydajne i ekstensywne. Wręcz przeciwnie, coraz bardziej rozumie się, że jednocześnie stwarza ono możliwość produkcji żywności wysokiej jakości i poprawy stanu środowiska przyrodniczego [Kuczuk 2005].

Większość ankietowanych rolników (85%) deklarowała znajomość pojęcia „rolnictwo zrównoważone”. Wszyscy badani rolnicy wiedzieli o Kodeksie dobrej praktyki rolniczej, zawierającym obowiązkowe wymogi dla beneficjentów programu rolno-środowiskowego (w których bierze udział część badanych) i wsparcia działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). Trzeba jednak zauważyć, że tylko 8% ankietowanych przestrzega podstawowego warunku i przed sporządzeniem planu nawożenia w gospodarstwie wykonuje coroczne badania zasobności gleby w składniki pokarmowe. Byli to rolnicy legitymujący się wykształceniem wyższym i średnim.

Tabela 1. Powierzchnia gospodarstw rolników biorących udział w badaniach
Table 1. Area of farms owned by farmers participating in the study

Wielkość gospodarstwa Farm area (ha)	Liczba gospodarstw Number of farms	Udział wielkości gospodarstw Proportion of the farm area (%)
5,1-10	18	18
10,1-20	65	65
20,1-30	7	7
> 30	10	10
Ogółem Total	100	100

Źródło: badania własne, 2007.
Source: own study, 2007.

W koncepcję zrównoważonej gospodarki rolnej idealnie wpisuje się rolnictwo ekologiczne. Idea prowadzenia tego typu gospodarstw jest oparta na wiedzy socjologicznej i przyrodniczej rolników. Ankietowanym taki sposób uprawy roślin i chowu zwierząt kojarzy się głównie ze stosowaniem nawozów organicznych oraz rezygnacją z nawozów sztucznych i pestycydów. Co dziesiąty badany uważa, że rolnictwo ekologiczne to większy nakład pracy ręcznej w uprawach roślinnych. Taki sposób interpretacji rolnictwa ekologicznego występuje wśród respondentów legitymujących się wykształceniem podstawowym i zawodowym. Należy stwierdzić, iż praktycznie wszystkim respondentom jest znana idea prowadzenia gospodarstwa ekologicznego (tab. 3).

Tabela 2. Metody, którymi rolnicy starają się zwiększyć plony
 Table 2. Methods applied by farmers in an attempt to increase yields

Lp. Item no	Wariant odpowiedzi Possible answer	Udział Proportion (%)
1	stosując nawozy organiczne organic manuring	52
2	stosując nawozy sztuczne i pestycydy artificial fertilisation and pesticides	26
3	stosując płodozmian i dobór odmian crop rotation and cultivar selection	22
Ogółem Total		100

Źródło: badania własne, 2007.
 Source: own study, 2007.

Tabela 3. Cechy gospodarstwa ekologicznego zdaniem ankietowanych rolników
 Table 3. Characteristics of the ecological farm according to the respondents

Lp. Item no	Wariant odpowiedzi Possible answer	Liczba odpowiedzi Number of answers	Wykształcenie – Education			
			podstawowe primary	zawodowe vocational	średnie secondary	wyższe tertiary
1	nie stosuje się środków ochrony roślin i nawozów sztucznych plant protection agents or arti- ficial fertilizers are not applied	98	21	42	33	2
		100%	21%	43%	34%	2%
2	stosuje się płodozmian i dobór odmian crop rotation and cultivar selec- tion are applied	83	9	39	33	2
		100%	11%	47%	40%	2%
3	stosuje się nawozy organiczne i zielone organic and green manures are applied	89	12	42	33	2
		100%	14%	47%	37%	2%
4	większy nakład pracy ręcznej w uprawach polowych crop field cultivation involves more manual labour	10	7	2	1	–
		100%	70%	20%	10%	–

Rolnicy mogli udzielić więcej niż jednej odpowiedzi.
 Źródło: badania własne, 2007.
 More than one answer was possible.
 Source: own study, 2007.

Programy rolno-środowiskowe traktują rolnictwo i rolnika nie tylko jako producenta żywności, lecz także jako kreatora i opiekuna nowych wartości przyrodniczych [Kilar i Kilar 2006]. Rolnikom przypisuje się nowe społeczne funkcje tzw. strażnika przyrody. Ankietowanym zadano pytanie, jakie są ich opinie odnośnie przyjęcia tej dodatkowej nowej roli.

Zdaniem respondentów (35%) obowiązek ten powinni przyjąć na siebie pod warunkiem, że będą dodatkowo opłacani. Pozostali uważali, że takie zadanie nie może być na nich nałożone. Opinię taką wyrazili rolnicy z wykształceniem podstawowym i zawodowym.

Aż 90% ankietowanych wskazało na potrzebę ochrony lokalnych odmian roślin uprawnych i rodzimych ras zwierząt. Opinia taka wskazuje na zrozumienie między innymi doskonałego dostosowania tych organizmów do rodzimych warunków produkcji rolniczej.

Co czwarty ankietowany rolnik, bez względu na wykształcenie, nie postrzega rolnictwa jako jednego ze źródeł zanieczyszczenia środowiska. Badani uważali, że w kraju produkcja rolnicza jest mało intensywna, a zużycie środków ochrony roślin i nawozów mineralnych jest minimalne.

W Polsce dotychczas rolnicy byli zobowiązani do przestrzegania wymogów dobrej kultury rolnej. Zasady wzajemnej zgodności będą wprowadzane stopniowo. Ich złamanie skutkuje redukcją płatności maksymalnie o 5%, a w wypadku powtarzającego się zaniedbania o 15%. Jeśli kontrolerzy stwierdzą celowe nieprzestrzeganie, rolnikowi grozi 20-procentowa redukcja płatności, a w sytuacjach skrajnych nawet wykluczenie z systemu płatności bezpośrednich. Rocznie w Polsce kontroli będzie podlegać ok. 15 tys. gospodarstw [Biuletyn Informacyjny 2008]. Niestety zasady wzajemnej zgodności znało tylko 35% ankietowanych rolników. Byli to respondenci z wykształceniem średnim i wyższym.

Działania na rzecz ochrony środowiska, podejmowane przez respondentów, to ograniczanie zużycia energii elektrycznej i wody. Ankietowani rolnicy (98%) widzieli potrzebę oszczędzania energii elektrycznej ze względów głównie ekonomicznych, a nie proekologicznych. Mając do dyspozycji studnię głębinową, 75% respondentów ogranicza zużycie wody pobieranej z wodociągów, ale tylko ze względu na czysty rachunek ekonomiczny.

Konieczne wydaje się kreowanie właściwej postawy rolników wobec środowiska przyrodniczego: zarówno poprzez środki masowego przekazu, jak i instytucje czy ośrodki współpracujące ze środowiskiem rolniczym.

Prasą najczęściej czytana przez rolników jest tygodnik regionalny (53% ankietowanych). Respondenci stwierdzili, iż sporadycznie oglądają programy telewizyjne związane z ochroną środowiska. Dużym zainteresowaniem cieszy się program telewizyjny „Tydzień”. Magazyn bardzo często ogląda 75% respondentów, bez względu na poziom wykształcenia. Zdaniem badanych, radio i telewizja powinny bardziej zaangażować się w problematykę związaną z ochroną środowiska.

Głównym sposobem pozbywania się odpadów stałych jest ich segregacja i odbiór z gospodarstw przez wyspecjalizowane przedsiębiorstwo (100%). Zdaniem wszystkich respondentów, bardzo dobrze funkcjonuje wprowadzony na terenie gminy system selektywnej zbiórki odpadów, polegający na ich segregowaniu. Niestety aż 13% ankietowanych (z wykształceniem podstawowym) przyznało się, że spala śmieci w przydomowej kotłowni. Wszyscy deklaruwali, iż nie wywożą śmieci na dzikie wysypiska i nie wyrzucają gdziekolwiek. Niemniej respondenci uznali, że dzikie wysypiska śmieci są największym zagrożeniem dla środowiska przyrodniczego w gminie (tab. 4).

Tabela 4. Czynniki zagrażające środowisku przyrodniczemu na terenie gminy Sarnaki
 Table 4. Factors constituting threats to the natural environment in the Sarnaki Commune

Lp. Item no	Wariant odpowiedzi Possible answer	Liczba odpowiedzi Number of answers	Udział Proportion (%)
1	dzikie wysypiska śmieci illegal dumping sites	65	65
2	ścieki sewage	9	9
3	wzrost liczby samochodów increase in the number of cars	11	11
4	nielegalny wywóz szamba illegal emptying of septic tanks	14	14
5	nie ma takich zagrożeń no such threats exist	1	1
Ogółem Total		100	100

Źródło: badania własne, 2007.
 Source: own study, 2007.

W bloku zagadnień z wiedzy na temat środowiska przyrodniczego pytano o czynniki zagrażające środowisku na terenie gminy. O percepcji zagrożeń ekologicznych wśród respondentów świadczą odpowiedzi: największa liczbowo grupa (65%) wskazała dzikie wysypiska śmieci, 9% – ścieki, 11% – wzrost liczby samochodów (spaliny) i nielegalny wywóz szamba (14%).

Ponad połowa respondentów (67,0%) odpowiedziała twierdząco na pytanie dotyczące istnienia na terenie gminy obiektów przyrody objętych ochroną prawną, ale tylko nieliczni potrafili podać nazwę konkretnego obiektu. Natomiast tylko 15% ankietowanych stwierdziło, że nie wie o istnieniu takich obiektów.

Żaden z badanych nie widzi w otoczeniu przykładów obiektów przyrodniczych zasługujących na szczególną ochronę. Trudno więc oczekiwać na oddolną inicjatywę tworzenia form ochrony przyrody pozostających w kompetencjach gminy, jak użytki ekologiczne czy pomniki przyrody.

Rolnicy uważają (60%), iż prace mające na celu poprawę środowiska w miejscu zamieszkania należą do zadań służb komunalnych, 25% respondentów chciałoby poświęcić swój czas na rzecz ochrony środowiska, a 15% nie było na to zdecydowanych.

Aż 55% respondentów deklaruowało gotowość do płacenia dobrowolnego podatku ekologicznego, przy zagwarantowaniu, że pieniądze będą przeznaczone na poprawę środowiska, 35% nie widzi potrzeby dodatkowych środków na ten cel, a 10% nie potrafi odpowiedzieć na to pytanie.

Zdaniem badanych, podstawowym motywem, który może skłonić do właściwego zachowania się wobec środowiska przyrodniczego są: surowe kary, grzywny (35% wskazań), oddziaływanie przez środki masowego przekazu (32%) oraz szkolenia w gminie (31%). Dla 2% respondentów zaangażowanie się Kościoła miałoby pozytywny wpływ na właściwe zachowania lokalnej społeczności wobec środowiska przyrodniczego.

Tabela 5. Jak ocenia Pan(i) stan środowiska naturalnego w swojej gminie?

Table 5. How do you assess the status of the natural environment in your commune?

Lp. Item no	Wariant odpowiedzi Possible answer	Liczba odpowiedzi Number of answers	Udział Proportion (%)
1	bardzo dobry very good	44	44,0
2	dobry good	55	55,0
3	dostateczny sufficient	1	1,0
Ogółem Total		100	100,0

Źródło: badania własne, 2007.

Source: own study, 2007.

Badania wykazały, że stan środowiska naturalnego w gminie respondenci najczęściej oceniają jako dobry i bardzo dobry (tab. 5). Konkludując ten fragment analizy wyników badań, trzeba stwierdzić, że w odczuciu społecznym jest widoczny stabilny i wysoki poziom bezpieczeństwa ekologicznego. Wynika on przede wszystkim z właściwego odczytania zaistniałych zmian, będących w dużej mierze rezultatem przekształceń strukturalnych gospodarki polskiej, rzeczywistej poprawy stanu wielu elementów środowiska, ale chyba także niedostrzegania nowych zagrożeń.

Rada Gminy Sarnaki przyjęła koncepcję rozwoju rolnictwa, zgodnie z gminnym programem ochrony środowiska. Do celów średniookresowych zaliczono m.in.: racjonalne wykorzystanie zasobów gleb, właściwą politykę ochrony gleb, uwzględniającą działania zapobiegające procesom erozji, działania edukacyjne rolników w zakresie stosowania zasad z „Kodeksu dobrej praktyki rolniczej” w celu zapobiegania zanieczyszczeniu wód związkami azotu pochodzącymi ze źródeł rolniczych, optymalizację stosowania nawozów sztucznych oraz pestycydów. Ponadto powszechna edukacja ekologiczna, od przedszkola poprzez szkołę, jest realizowana w ramach programów nauczania [www.sarnaki.pl/przyroda]. Wymienione cele powinny zminimalizować istniejące zagrożenia dla środowiska przyrodniczego.

PODSUMOWANIE

Zagrożenia środowiska wynikające z różnorodnej aktywności gospodarczej ludzi stały się ważnym problemem współczesnego świata. Nowoczesna gospodarka rynkowa powinna łączyć cechy wolnego rynku wyzwalamy tendencje autoregulacyjne ze świadomymi działaniami w skali międzynarodowej i poszczególnych państw, które osłabiałyby tendencje do autodestrukcji jako konsekwencji rosnących zagrożeń ekologicznych i społecznych [Sadowski 2006].

Zdaniem Northa [2003] rozwiązywanie problemów współczesnej cywilizacji wiąże się z przechodzeniem od rzeczywistości, w której źródłem niepewności jest świat przyrody do rzeczywistości, w której niepewność ta pochodzi ze świata społecznego.

W nowym paradygmacie rozwoju podkreśla się znaczenie jakości życia, zharmonizowanego rozwoju społecznego i gospodarczego oraz ochronę środowiska i jego zasobów. Przyjmując takie podejście, uznano, iż najbardziej właściwy jest trwały, zrównoważony i samopodtrzymujący się rozwój. Koncepcja ta zapewnia trwałą poprawę jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez właściwe kształtowanie proporcji między poszczególnymi rodzajami kapitału ekonomicznego, ludzkiego i przyrodniczego. Niebagatelną rolę odgrywa w tej koncepcji rolnictwo. Świadomość ekologiczna rolników jest jednak ciągle dość zróżnicowanym i niespójnym problemem. Z badań wynika, iż wśród rolników obserwuje się postawy wzajemnie sprzeczne – wyróżniające się zarówno dużą świadomością ekologiczną, nawet jeśli tylko deklarowaną, jak i brakiem wiedzy na temat zależności środowiska z rolnictwem. Pojawiają się rolnicy, którzy podejmują próby gospodarowania zgodnego ze środowiskiem, albowiem z tego tytułu można uzyskać dotacje. Ponadto w świetle uzyskanych badań można stwierdzić, iż wiedza rolników na temat zasady wzajemnej zgodności jest zbyt mała, aby mogli oni świadomie i odpowiedzialnie prowadzić swoje gospodarstwa, zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju.

LITERATURA

- Biuletyn Informacyjny MRiRW, ARiMR, 2008. Nr 10.
Burger T., 1986. Uwagi o świadomości ekologicznej. *Przeł. Powsz.* 12, 5.
Kilar M., Kilar J., 2006. Rola programów rolno-środowiskowych w rozwoju obszarów wiejskich. *Pr. Nauk.-Dyd. PWSZ* 20, 7-13.
Krasowicz S., 2008. Relacje człowiek – środowisko przyrodnicze w aspekcie zrównoważonego rozwoju. *Probl. Inż. Roln.* 1, 21-27.
Kuczuk A., 2005. Polityka rolno-środowiskowa jako instrument wspierający rozwój zrównoważonego rolnictwa – wybrane problemy. W: *Zrównoważony rozwój – doświadczenia polskie i europejskie*. Red. S. Czaja. *Bibl. Ekon. Środ.* 33, 270-279.
North D.C., 2003. Understanding economic change and economic growth [Pojmowanie zmian ekonomicznych i wzrostu gospodarczego]. W: *Globalizacja, marginalizacja, rozwój*. Red. G.W. Kołodko. Wyd. WSPiZ, Warszawa.
Prawo ochrony środowiska, 2001. *Dz. U.* 62. 027, art. 3, ust. 50.
Sadowski Z., 2006. Współczesna gospodarka, rola państwa i koncepcja trwałego rozwoju. *Czasop. Nauk. OLYMPUS* 1, 15.
www.fapa.com.pl
www.sarnaki.pl
Wymogi wzajemnej zgodności. 2008. *Biul. Inf. MRiRW* 10, 23-27.

ECOLOGICAL AWARENESS OF FARMERS – AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Summary. The work pertains to the ecological awareness of farmers in light of studies carried out in the Sarnaki gmina (commune) in 2007. In general, the term ecological awareness encompasses all the ideas, values and opinions about the natural environment as a place where man lives and works. An assessment of the level of farmers' knowledge about the sustainable development indicates that it is still insufficient. The studies show that farmers have reciprocally contradictory attitudes including, on the one hand, the attitudes indicating high ecological awareness, even if they are declarative in character, and, on the other hand, the opinions revealing lack of knowledge about the environment-man relationships. The knowledge of cross-compliance is too low for farmers to consciously and responsibly run their farms in accordance with principles of sustainable development.

Key words: environment production, sustainable development, environmental awareness, farms

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 16.04.2009

Do cytowania – For citation: Kałuża H., 2009. Świadomość ekologiczna rolników a zrównoważony rozwój rolnictwa. J. Agribus. Rural Dev. 3(13), 63-71.